

**AYOLLAR TOMONIDAN SODIR ETILAYOTGAN MUAYYAN
TURDAGI JINOYATLARNING SODIR ETILISHINING IJTIMOYIY-RUXIY
MEXANIZMI VA UNING USHBU TOIJADAGI SHAXSLARNING
HUQUQBUZARLIKLARINI OLDINI OLIHDA TUTGAN O'RNI**

Muallif :Mo'minova Muhabbat Azim qizi

Kalit so'zlar: Ayol , ayollar jinoyatchiligi , jinoytchilik profilaktikasi , muayyan turdagi jinoyatlar

Annotatsiya

Ushbu maqolada muayyan jinoyatlarning sodir etilishishining ijtimoiy ruhiy mexanizmlarini amalga oshirish faoliyatining tushunchasi, muayyan jinoyatlarning sodir etilishishining ijtimoiy ruhiy mexanizmlarini amalga oshirish turlari, chora-tadbirlari, bu chora- tadbirlarni tashkil etish tartibi, bugungi kundagi xolati va jinoyatchi shaxsi tushunchasi , muayyan jinoyatlarning sodir etilishishining ijtimoiy ruhiy mexanizmlarini amalga oshirish tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlar, bundan tashkari muayyan jinoyatlarning sodir etilishishining ijtimoiy ruhiy mexanizmlarini huquqiy asoslar, muayyan jinoyatlarning sodir etilishishining ijtimoiy ruhiy mexanizmlarini xususiyatlar amalga oshirish bilan ishlashning amaliyoti tahlili va ularga nisbatan ko'llaniladigan chora-tadbirlar, muayyan jinoyatlarning sodir etilishishining ijtimoiy ruhiy mexanizmlarini muammo va kamchiliklar, shuningdek ayrim turdagi mavjud muammo va kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha bir kator takliflar, muayyan jinoyatlarning sodir etilishishining ijtimoiy ruhiy mexanizmlarini amalga oshirish jinoyatchi shaxsi tushunchasi , muayyan jinoyatlarning sodir etilishishining ijtimoiy ruhiy mexanizmlarini muayyan jinoyatlarning sodir etilishishining ijtimoiy ruhiy mexanizmlarini muayyan jinoyatlarning sodir etilishishining ijtimoiy ruhiy mexanizmlarini amalga oshirish faoliyati bo'yicha boshka xorijiy davlatlarning ilg'or xorijiy tajribasi hamda milliy qonunchiligimizdan farkli va o'xshash tomonlari, shuningdek, yuqorida keltirib o'tilgan jixatlardan foydalangan xolda ushbu faoliyatni takomillashtirish yunalishlari yoritilgan.

Annotation

The concept of social mechanisms of the commission of certain crimes, the possibility of social mechanisms of certain crimes, the procedure for the organization of social mental mechanisms of certain crimes, the order of organization of these measures, the concept of today's status and the concept of criminalization The specific features of the implementation of social mental mechanisms of the social mechanisms, in others analysis of the practice of working social mentisms of certain crimes, the measures to work with the features of certain crimes, the measures to them, Problems and shortcomings for the commission of certain crimes, as well as some kind of

problems and shortcomings of certain types, the social mechanisms of certain crimes, the concept of certain crimes occurs in certain crimes The social mental mechanisms of the social mentisms are covered by advanced foreign experience of foreign countries and differences and similarities of our national legislation, as well as the direction of improvement of this activity using the above-mentioned sentences .

Ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarningobyektiv va subyektiv sabablari ayollarning jinoyiy xulq-atvori hamda ushbu xulq-atvorga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy-iqtisodiy, maishiy omillar asosida o'rganiladi. Bunday omillar jumlasiga, birinchi navbatda quyidagilar kiradi: ijtimoiy-demografik omillar (urbanizatsiya, migratsiya, jins va yoshga oid ma'lumotlar va ma'muriy-hududiy tuzilishning o'zgarishi); iqtisodiy omillar (umumiy va tarmoqlardagi bandlik, mehnatga haq to'lash, narx-navoni belgilash); siyosiy va ijtimoiy-ruhiy omillar (milliy mafkura, axborot texnologiyalari, demokratik institutlarning faoliyati, ijtimoiy dasturlarni amalga oshirishga davlatning munosabati); tashkiliy-huquqiy omillar (amaldagi qonun hujjatlari, ularni qo'llashni ta'minlovchi institutlarning samaradorligi) kiradi.

Biroq yuqorida keltirilgan ushbu omillar doirasini mukammal va to'liq deb hisoblab bo'lmaydi. Chunki, jinoyatning sodir etilishiga olib keladigan katta-kichik omillar miqdorini to'la va to'g'ri aniqlash mumkin emas. Shunga qaramasdan kriminolog olimlar bu borada ko'proq natijaga erishish maqsadida tinimsiz intilmoqdalar va hozirda jinoyatchilikka 320 dan ortiq omillar ta'sir ko'rsatishini aniqlanganlar. Hozirgi zamon kriminologiyasida jinoyatchilikning sabablari va shart-sharoitlari tushunchalarining qo'llanishi, ularning farqlari yuzasidan munozara tobora keskin tus olib bormoqda. Olimlar jinoyiy xulq-atvorning asl sabablarini bugungi kunda (jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida) aniq va to'liq bilish mumkin emas, degan xulosaga kelmoqdalar. Zotan, kishilarning xulq-atvorini tushuntiruvchi mukammal nazariya haligacha ishlab chiqilmagan. Bunday nazariya qachondir ishlab chiqilgan taqdirda ham muayyan jinoyatning (shu jumladan jinoyatchilikning ham) asl sabablarini tushuntiruchi holatlar va omillarni aniq belgilashi mumkin emas.

Shu narsa diqqatga sazovorki, mazkur tendensiyalar eng yangi kriminologik tadqiqotlarda ham o'z aksini topmoqda. Masalan, M.O.Naukenov yuqorida zikr etilgan bahsli muammoning yechimini topishga harakat qilib, o'z asarida "sababiy omillar" tushunchasini qo'llagan.[2] Bu munosabat bilan Ye.I.Kairjanov, jinoyatchilik sabablarini o'rganish tarixidan kelib chiqib, jinoyatchilik sabablarining manbalari soniga qarab ularni bir omilli va ko'p omilliga ajratish mumkinligini qayd etadi.[3]

Mazkur qarashdan kelib chiqib, biz yuqorida zikr etilgan masalalar yuzasidan munozaraga berilmasdan, ayollar jinoyatchiligining sabablari va uni vujudga keltiruvchi shart-sharoitlarini yoritishdan ham ko'ra, mazkur jinoyatchilikni vujudga keltiruvchi omillarni tahlil qilish o'rinlidir. Bunda jinoyatchilik omillariga

jinoyatchilikka bevosita ta'sir ko'rsatuvchi (uni keltirib chiqaruvchi, unga turtki beruvchi yoki monelik qiluvchi) hodisa (hodisalar yig'indisi) deb qarash lozim. Bu borada yana shuni ham inobatga olish kerakki, jinoyatchilikning umumiy sababi mavjudligi empirik jihatdan aniq isbotlanmagan, uning tavsifi ziddiyatli, gipotetik xususiyatga ega.

Biz sabab va shart-sharoitlarga ma'lum tarixiy bosqichda ayollar jinoyatchiligi ko'rsatkichlarining dinamikasi – o'sishi yoki pasayishini belgilovchi holatlar deb qaraymiz.

Agar shart-sharoitlar atamasini qo'llaydigan bo'lsak, aynan ular – yashash sharoitlari ayollarning jamiyatdagi holatini yorqin tavsiflaydi.

Bu nuqtayi nazardan olib qaraganda, kriminolog olimlarning jamiyat taraqqiyotidagi har bir yangi bosqich ayolning shaxs sifatidagi holati o'zgarishiga olib keladi, degan fikri o'rinlidir. Zotan, jinoiy qilmishlar sohasida ham shunday aloqa mavjud. Masalan, ayollar band bo'lgan sohalar va ular sodir etuvchi jinoyatlarning turlari o'rtasida ma'lum aloqa mavjud. Bundan ayollar jinoyatchiligini, umuman jinoyatchilik muammosi qatori, muayyan tarixiy shart-sharoitlarga bog'lab o'rganish zarur degan muhim metodologik qoida kelib chiqadi. Muayyan ijtimoiy vaziyatlarni tahlildan o'tkazishgina yuqorida zikr etilgan murakkab muammoning yechimini topish imkonini beradi.

Bu borada zararli ishlab chiqarishlarda band bo'lgan xotin-qizlarning salbiy statistikasiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Zotan, tibbiy xizmat ko'rsatish yaxshi yo'lga qo'yilmagan, og'ir turmush sharoitlarida, zararli ishlab chiqarishlarda mehnat qilish shaxsning salomatligiga va ma'naviyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Jadvaldan ko'rinib turganidek, MDH mamlakatlarida 2,4 milliondan ortiq xotin-qizlar og'ir ishlab chiqarishlarda band bo'lib, og'ir uy-ro'zg'or va tibbiy xizmat ko'rsatish sharoitlarida shaxsning umumiy sog'lig'iga, shu jumladan uning ruhiyatiga, ayniqsa, salbiy ta'sir ko'rsatmoqda[4].

Ma'lumki, jamiyatda ayollarni siyosatga kamroq aralashtirish tendensiyasi uzoq vaqt hukm surib keldi. Parlamentda va mahalliy vakillik organlarida ayollar juda ham kam edi. Respublikamizda ilk bor 1994-1999-yillarda xotin-qizlar ko'p partiyaviylik asosida o'tkazilgan saylovda ishtirok etdilar. 1994-yilda ayollar Parlamentda 6 %ni[5], 1999-yilda 7 %ni, 2004-yilda bo'lib o'tgan saylovlar natijasiga ko'ra Qonunchilik palatasida 18,8 % ni, Senatda 15 % ni tashkil etdi. Viloyat hokimlari orasida esa ayollar umuman yo'q. Oliy va o'rta maxsus ma'lumotli ayollar ko'pchilikni tashkil etgani holda, ma'muriy boshqaruv apparatida ularning ulushi atigi 17,5 %ni tashkil qiladi.

O'z-o'zidan ayonki, biz ushbu ishda ko'rib chiqayotgan muammolarning yuqorida qayd etib o'tilgan alohida jihatlari o'z holicha sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy yo'sindagi salbiy hodisalar har xil darajada ijtimoiy beqaror odamlarni muqarrar ravishda jinoyat yo'lga olib kiradi, degan ma'noni anglatmaydi. Zotan,

jinoiy xulq-atvor insonning shunchaki turmush sharoitlariga emas, balki uning mazkur sharoitlarni qanday idrok etishi va ularga qanday baho berishiga bog'liqdir.

Ma'lumki, jinoiy-xulq atvorni ong doim ham qamrab olavermaydigan nozik, chuqur va o'ziga xos ichki kechinmalar shakllantiradi. Bu kechinmalar inson hayotining asoslari, uning dunyoqarashi, o'zining hayotdagi o'rniga munosabati va turmush sharoitlariga bog'liq bo'ladi.

Ijtimoiy huquqsizlik, umumiy ruhiy beqarorlik, ma'naviyvapsixologik qadriyatlarning yo'qolishi va buning natijasi o'laroq, bunday sharoitlarda oilaviy turmushga, ijtimoiy muhim "oila o'chog'ining yoquvchisi" rolini bajarishga layoqatsizlik – jamiyatida, ayniqsa, yoshlar orasida ayollar jinoyatchiligiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan omillardir.

Yosh ayollar va qizlar, jumladan voyaga yetmaganlar ham qandaydir yo'llar bilan boyib ketishi, ijtimoiy zinaning nisbatan baland pog'onalariga ko'tarilishga harakat qilmoqdalar. Intilish, albatta, yaxshi, ammo bu maqsadga erishi yo'lida har qanday, hatto g'ayriqonuniy vositalar ishga solinmoqda.

Ma'lumki, boylik bu faqat moddiy ne'mat bo'lib qolmay, jamiyatda nisbatan yuksak mavqeni qo'lga kiritish, ijtimoiy nufuzga, har xil imtiyozlarga ega bo'lish vositasi hamdir. Bu ko'pchilikni, ayniqsa, yoshlarni o'ziga tortmoqda. Boylikka odamlar nafaqat to'g'ri, balki egri yo'llar bilan ham intilmoqda, zotan, pul, imtiyozlar va yuksak mavqe ularga qachondir, noaniq kelajakda emas, balki hozir, shu damda kerak. Afsuski, buning uchun hozir imkoniyatlar bor.

Yuqorida zikr etilgan jarayonlarning boshqa bir salbiy tomoni ham bor. Bu yoshlar orasida asosan moddiy ne'matlarning mavjudligi prinsipiga ko'ra ijtimoiy tabaqalanishning kuchayib borayotganida ko'rinadi. Targ'ib qilinayotgan "go'zal hayot"dan chetda qolgan va o'z muammolarini hal qilishning boshqa usulini topa olmagan ayrim yoshlar (ayni holda – xotin-qizlar) jinoyatga qo'l urmoqdalar. Bu esa ayollar jinoyatchiligining subyektiv va obyektiv sabablarining o'zaro uyg'unligini namoyon etadi. Ilmiy adabiyotlarda bu masala ilgari ham ko'tarilgan edi. Masalan, Yu.M.Antonyan ta'minlanmagan va kam ta'minlangan oilalarda yosh ayollar va qizlar yaxshi kiyinish hamda boshqa zarur va nufuzli buyumlarga ega bo'lish imkoniyatiga ega emasligi, buning natijasida ular o'zini kamsitilgan his qilishi, ularda yuqorida zikr etilgan ne'matlarga ega bo'lgan shaxslarga nisbatan hasad, ba'zan hatto nafrat tuyg'ulari uyg'onishi, bu ularning o'g'rilikka qo'l urishi, fohishalik bilan shug'ullanishiga turtki berishini qayd etgan [6]. Bu fikrni ayol jinsiga mansub voyaga yetmagan jinoyatchilar muammosiga bag'ishlangan maxsus

tadqiqotlarning natijalari ham tasdiqlaydi. Bundan tashqari, milliy ilmiy adabiyotlarda uchraydigan ayollar jinoyatchiligi to'g'risida ayrim ma'lumotlar ham yuqorida keltirilgan xulosalarga mos keladi.

Ayollar jinoyatchiligi ijtimoiy muhitdagi madaniyat va jinslar tengligi muammolari bilan, ayniqsa bog'liqdir. Konservativ patriarxal madaniyat tipi, jamiyatimiz boshidan o'tkazilgan mustabid tuzum ayollar ijtimoiy qaramligining ikki xil mezonini shakllantirdi. Bu assossiz ikki xil standartlarga tayanuvchi axloqda, jinsiy tengsizlik shaklini aks ettiruvchi tilda, xurofiy qarashlarni bolalikdan shakllantiradigan ta'limda, xotin-qizlarning sha'ni va qadr-qimmatini yerga uradigan obrazni shakllantiruvchi ommaviy axborot vositalarida o'z ifodasini topadi.

Bugungi kunda yirik shaharlarda ijtimoiy-maishiy va madaniy ahamiyatga molik muassasalarda mansabdor shaxslari va xizmatchilarini, mahalliy hokimiyat organlari xodimlarini pora berish yo'li bilan o'ziga og'dirishga asoslangan xufiya xonadonlar (amalda buzuqxonalar), qo'shmachilarning keng tarqalgan va mukammal tarmog'iga ega bo'lgan fohishalar xizmatidan foydalanish uyushgan tijorat negiziga qo'yilgan. Fohishalik bilan shug'ullanishga va jinoiy faoliyatning boshqa shunga o'xshash shakllariga voyaga yetmaganlar ham faol jalb etilmoqda.

Voyaga yetmay turib jinoyat sodir etganligi sababli ichki ishlar organlarining voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining oldini olish bo'limlarida hisobda turgan qizlarning shaxsini o'rganish, ular orasida o'qishdan bo'yin tovlash, spirtli ichimliklar, giyohvandlik vositalarini iste'mol qilish bilan birga jinsiy buzuqlik bilan ham shug'ullanayotganlar erkak jinsidagi o'smirlarga qaraganda ko'proq uchraydi.

Agar aqli zaiflik, ruhiy kamchilikning mavjudligini aniqlash shaxsning muomala layoqatiga ega ekanligini aniqlash uchun kerak bo'lsa, binobarin u huquqiy oqibatlarga ega bo'ladi, jinsiy anomaliyalar (normadan chetga chiqishlar) mavjudligini aniqlash aybdorni jinoiy javobgarlikka tortish haqidagi masalani hal etish chog'ida uning ruhiy holatini tibbiy baholashda hech bir ahamiyat kasb etmaydi. Nazariya va amaliyot bu muammoni ko'rib chiqmagan, biroq ekspertlar (seksopatologlar, psixiaterlar) zimmasiga jinsiy anomaliyalar, ularning sabablari va xususiyatlari, oqibatlari haqidagi masalaning yechimini topish vazifasini yuklash vaqti keldi.

To'g'ri bugungi kunda sud-tergov amaliyoti va ilmiy adabiyotlarda ushbu muammoga yetarlicha e'tibor berilmapti. Ammo kompleks sud-psixiatriya va seksopatologik ekspertizalarda tekshirilgan qizlarning kamida 1,5% da xudbinlik, aqliy zaiflik, telbanamo xulq-atvor bilan kechadigan jinsiy buzuklikning mavjudligi aniqlangan. Lekin bu nuqsonlar shaxsda muomala layoqatining yo'qligini bildirmaydi va shu bois jinoiy qilmishni kvalifikatsiya qilishga va jazo tayinlanishiga ta'sir etmaydi. Biroq bu ayollar jinoyatchiligini oldini olishda profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish va uni samarali amalga oshirishda juda muhim sanaladi.

Shu boisdan yuridik adabiyotlarda muomala layoqati doirasidagi ruhiy nuqsonlarning jinoiy qilmishga ta'siri va ularni jinoyatchilarni axloqan tuzatish jarayonida inobatga olish mumkinligi haqidagi masala qizg'in muhokama qilinmoqda. Ayni paytda aybdor ruhiy holatining obyektiv voqeligi (binobarin, jinoyatning

subyektiv tomoni ham) sifatidagi jinsiy anomaliya holatiga hanuzgacha jinoyat huquqiy baho berilgan emas.

Qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyoti nomukammal bo'lgan sharoitlarda uyushgan jinoiy tuzilmalarning roli kriminogen vaziyatga, shu jumladan ayollar jinoyatchiligiga ta'siri ham qonuniy ravishda ortadi. Jinoiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi alohida shaxslar va guruhlar birlashadi. Bunday uyushmalarning qat'iy iyerarxiya va intizomga bo'ysundirilgan infratuzilmasi maromiga yetkaziladi. Jinoiy uyushmalar faoliyatiga xotin-qizlar tobora faol jalb etiladi. Tabiiyki, jinoyatchilikning umumiy o'sishi sodir bo'layotgan, uyushgan jinoiy tuzilmalar faol ish olib borilayotgan sharoitlarda ayollar jinoyatchiligiga huquqni muhofaza qilish organlarining qarshilik ko'rsatishi, xotin-qizlarning jinoiy uyushmalar tizimiga jalb etilishining oldini olishi ancha qiyinlashadi.

Jinoyatga qo'l urishdan o'zini tiyishga majbur qiluvchi omil, ijtimoiy nazorat funksiyasini bajaruvchi oila ayollar ozodlikdan mahrum qilish joylaridan chiqquniga qadar odatda buzilib ketadi. Ota-onaning ajralishi va oilaning buzilishi natijasida bolalarga e'tibor susayadi. So'qqabosh, nikohda omadi yurishmagan onalar nikohda baxtiyor onalarga qaraganda o'z farzandlarining tarbiyasiga kam e'tibor beradilar. Otasizlik emas, balki nazoratning susayishi hamda farzand bilan qolgan onaning o'zining yangi maqomiga moslashishida muhim rol o'ynaydi. Bu esa ayollar jinoyatchiligining obyektiv sabablari sifatida gavdalanadi.

Shu narsa diqqatga sazovorki, yuqorida zikr etilgan hollarda erkak mahkumlarga qaraganda, mahkum ayollarning oilalari ko'proq buzilib ketadi. Bunday holatlar sobiq mahkumlarning jamiyatga moslashishini o'z-o'zidan og'irlashtiradi, uzoq vaqt mobaynida normal turmush sharoitlaridan mahrum bo'lgan, jizoni o'tash davrida g'ayriijtimoiy ko'nikmalar va odatlardan qutilmagan ayollar oldida ba'zan faqat bitta yo'l – jinoiy faoliyatni davom ettirish qoladi.

To'g'ri, bu avvalambor, jamiyatimizning bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida boshdan kechirayotgan obyektiv qiyinchiliklar bilan bog'liq, ko'p jihatdan qonuniy bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy va tarixiy jarayondir. Bu yerda, jumladan, bozor iqtisodiga o'tilishiga qarab, davlatning ochiq jahon iqtisodiyoti tizimiga muqarrar ravishda qo'shilishi natijasida mamlakatning iqtisodiy hayotida xotin-qizlarning roli ortib borishiga e'tiborni qaratishni istar edik. Bu ham obyektiv tarixiy jarayondir, ammo u doim ham ijobiy natijalarga olib kelavermaydi.

Tadbirkorlikda xotin-qizlarning ishtirok etishi – bozor iqtisodiyoti sharoitlarida yuzaga kelgan zarurat taqazosidir. Respublikada kichik biznes sohasida band bo'lganlarning 45%ni xotin-qizlar tashkil etadi. Ularning aksariyati turli mulk shakllariga asoslangan nodavlat korxonalarda yollanma ishchi kuchi sifatida mehnat qiladi.

Bozor iqtisodiyoti tuzilmalari shakllanayotgan, ilgari bizga ma'lum bo'lgan erkin tadbirkorlik shakllarini qonun yo'li bilan samarali tartibga solish tizimi mavjud bo'lgan sharoitlarda jamiyat jinoiy faoliyat, shu jumladan ayollar jinoyatchiligining yangi shakllari bilan to'qnash kelishga majbur bo'ladi. Mamlakatning iqtisodiy hayotida xotin-qizlar rolining ortib borishi bank operatsiyalari bilan bog'liq firibgarlik, davlatning pul mablag'larini o'zlashtirish, soliq qonunlarini buzish kabi jinoyat turlari uchun qulay zamin yaratishini jahon amaliyotidan ko'rish mumkin.

Masalan, "Speskomplektgaz" OTAJ buxgalteri S., ushbu jamiyatning boshqaruvi raisi D. va ombor mudiri A.lar bilan oldindan til biriktirib, o'zlariga ishonib topshirilgan o'zgarar mulkini talon-taroj qiladilar. S. O'zbekiston Respublikasi JKning 167-moddasi 4-qismi "a" bandi, JK 205-moddasi 2-qismi "a" bandi va JK 207-moddasi 1 qismi bilan aybdor deb topilgan, jinoyat jami bo'yicha 10 yil ozodlikdan mahrum qilish jazosiga hukm qilingan.^[1]

2000-yil oktyabrda "Paxta-bank" AB boshqaruvining raisi, O'zbekiston fuqarosi G. V. 1,5 yil muddatga ozodlikdan mahrum qilindi. U bank muassislari bilan jinoiy til biriktirib, ularga g'ayriqonuniy ravishda 100 million so'm miqdordagi kreditni berganlikda ayblandi.

Tadqiqotlar natijasida O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunining ayrim moddalari, jumladan JKning soliq va boshqa to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlaganlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi 184-moddasini qo'llash amaliyotini o'rganish natijalari ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning doirasi kengayganligining guvohi bo'lish mumkin.

Biz o'rgangan shaxslarning aksariyatiga nisbatan jinoiy ta'qib dastlabki tergov bosqichida, qoida tariqasida, davlatga yetkazilgan zarar qoplanishi va aybdorlarga qonunda belgilangan jarimalar solinishi munosabati bilan to'xtatilgan.

To'g'ri, hozirgi zamondagi ayollar jinoyatchiligining tavsifi yuqorida keltirilgan omillar bilangina cheklanmaydi, biroq prinsipial ahamiyatga ega. Shu bois ularga ayollar jinoyatchiligiga ularning salbiy ta'sirining oldini olish maqsadida jiddiy e'tibor berish kerak.

Ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning obyektiv sabablarini o'rganishda ular yashaydigan va faoliyat ko'rsatadigan muhit masalasiga e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, oila mikromuhitning asosiy sohalaridan biridir. Oilaning muayyan shaxsga ta'siri uning tarkibi (ota-onaning yoki ulardan birining mavjudligi) va oiladagi o'zaro munosabatlarning xususiyati bilan belgilanadi. Ota-onali oilada inson odatda ijtimoiy aloqalarning dastlabki va umumiy tajribasini orttirs, o'zining shaxsiy oilasida munosabatlarni u shu vaqtgacha orttirgan ijtimoiy tajribasiga asosan quradi. Shuning uchun ham xotin-qizlarning deviant xulq-atvorining shakllanishida oila mikro-muhitining rolga mana shu tafovutlardan kelib chiqib qarash kerak.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'rganilgan jinoyatchi ayollardan 16,9 % – to'liq oilada, 55,4 % – to'liq bo'lmagan oilada (shundan 93,1 % – yolg'iz ona qo'lida), 12,3 % – yaqin qarindoshlari tomonidan, 15,4 % – bolalar uylari, internatlarda tarbiyalangan. Bunda to'liq oilada tarbiyalanganlarning 42,3% otasi yoki onasining ikkinchi nikohga kirishiga guvoh bo'lgan.

Oilaviy, maishiy sohada ayollar tomonidan jinoyat sodir etilishi masalalariga maxsus kriminologik tadqiqotlarda katta e'tibor berilgan. Ularning deyarli hammasida spirtli ichimliklarni suiiste'mol qilish va ichkilikbozlikning jinoiy xulq-atvor bilan bevosita aloqadorligi alohida qayd etib o'tilgan.

Oila-ro'zg'ordagi janjallar negizida ayollar O'zbekiston Respublikasi JK 103-105, 108-109-moddalarida nazarda tutilgan va bezorilik jinoyatini (JK 277-moddasi) ham ancha ko'p sodir etadilar. Ularning bunday harakatlari natijasida ko'pincha ularning erlari, jazmanlari, qarindosh-urug'lari va qo'shnilari jabr ko'radi. Jinoyatchi ayollarning mikroijtimoiy oila muhitini ta'riflashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan ma'lum viktimologik jihat – jabrlanuvchilarning xulq-atvoriga e'tiborni qaratishni istar edik. Tadqiqotimiz ko'rib chiqilgan jami jinoyatlarning 59,8 %da jabrlanuvchilarning xulq-atvori, shu jumladan: alkogolizm, aybdorning shaxsiga, uning farzandlariga hurmatsizlik, urish, kaltaklash ko'rinishidagi zo'ravonlik jinoyatga turtki berganini ko'rsatdi. Bundan tashqari, jinoyat ishlari va qonunni qo'llash amaliyotini o'rganish natijasida biz tergov va sud organlari ko'pincha jabrlanuvchilarning mohiyat e'tibori bilan jinoiy jazoga loyiq tegishli qilmishlar doirasiga mansub bunday xatti-harakatlariga muvofiq yuridik baho bermaydi, degan xulosaga keldik. Masalan, ayollarning jinoiy xulq-atvorini jinoyat-huquqiy baholashda mazkur viktimologik omilga bepisand

qarash hollari odatda ularga qo'yiladigan aybning darajasi va qonuniy ravishda – jinoiy jazo sanksiyalarining miqdorida ham o'z aksini topadi.

Toshkent viloyati Yuqori Chirchiq tuman sudining 2008 yil 23-oktyabrdagi hukmi bilan S. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 104-moddasi 1-qismi bilan 5 yil muddatga ozodlikdan mahrum qilingan.

Sudning hukmiga ko'ra S. 2008-yil 2-avgust kuni soat 13.00 larda kelinoyisi Yo'ldosheva bilan janjallashib, qo'lidagi oshpichog'i bilan uning ko'krak qismiga bir marta urib, uning hayoti uchun xavfli bo'lgan tan jarohati yetkazganlikda ayblangan.

Sud jazo tayinlayotganida jabrlanuvchining g'ayriaxloqiy xulqiga, uning kasalxonada 10 kun davolanganiga e'tibor bermaganligi tufayli S. va Y.ning kassatsiya shikoyatiga ko'ra Toshkent viloyat sudining jinoyat ishlari bo'yicha sudlov hay'ati tomonidan ko'rib, qo'shimcha sud ekspertizasining xulosasida Y.ga yetkazilgan tan jarohati sodir etilgan vaqtida hayoti uchun xavfli bo'lmagan deb ko'rsatilgan. Shularga asosan viloyat sudining jinoyat ishlari bo'yicha sudlov hay'ati tuman sudining S.ga nisbatan chiqargan hukmini o'zgartirib, uning jinoiy harakatlarini JK 105-moddasi 1-

qismiga qayta kvalifikatsiya qilib, uni 3 yil ozodlikdan mahrum etishga ajrim chiqargan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 1-dekabrda "Amnistiya to'g'risida"gi Farmonining 2-moddasiga asosan S.ni jazodan ozod etgan.

Yakkabog' tumanida yashovchi S. 2010-yil 4-sentabrda eri Yu. bilan o'zaro janjallashib, uning boshiga bolta bilan urib, uning o'limiga sabab bo'lgan. Aybdorning qilmishi O'zbekiston Respublikasi JKning 98-moddasi bilan kvalifikatsiya qilingan.

Qarshi tumanida tug'ilgan oilali, 2 nafar farzandi bo'lgan P.A. bilan yashagan, uni boshqa xotinlar bilan yurganlikda gumon qilib, uxlab yotganida boshiga bolta bilan urib, jabrlanuvchining hayoti uchun xavfli bo'lgan og'ir tan jarohatini yetkazgan va hodisa joyidan qochib ketgan.

Qarshi tuman sudining hukmi bilan P. JK 25-97-moddasi 2-qismi "v" va "j" bandlari bilan aybdor deb topilib, unga 8 yil muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlangan.

O'quv-tarbiya mikromuhiti shaxsning hayotiy qadriyatlari va qiziqishlarining shakllanishida muhim o'rin tutadi. Ma'lumot darajasi bilan kriminogenlikning o'zaro bog'liqligi umum e'tirof etilgan: shaxsning ma'lumot darajasi qancha yuqori bo'lsa, uning g'ayriqonuniy xatti-harakatlar sodir qilish ehtimoli shuncha kam bo'ladi, zotan, yuqori ma'lumot darajasi shaxsga u yoki bu xulq-atvor variantining oqibatlarini yaxshiroq anglash, ijtimoiy maqbul ehtiyojlarni shakllantirish va ularni qondirishning qonuniy yo'llarini topish imkonini beradi.

Jinoyatchi ayollarning ma'lumoti darajasi o'rganilganda maktab, litsey, kollej va oliy o'quv yurtlaridagi ta'lim berish va tarbiyalash bilan bog'liq ayrim muammolarning mavjudligiga alohida e'tibor qaratildi.

Zotan, bu muassasalarda o'quv-tarbiya jarayoni uzoq vaqt mobaynida "bir jinsli", umumlashtirilgan va tenglashtirilgan yondoshuv asosiga qurilib kelgan. Bunday ahvol bugungi kunda ham qisman saqlanib qolayotir. Pirovard natijada o'smirlarda o'g'il bolalar va qizlarga xos bo'lgan individual ruhiy-jismoniy xususiyatlarning chegaralari "yuvilib" ketmoqda. Tarbiya chora-tadbirlarining mavjud tizimi aynan o'smirlar fe'l-atvori, ruhiyati, fiziologik ehtiyojlariga ko'proq mos keladi, ularga xos bo'lgan dunyoqarashni shakllantiradi. Qizlar esa, o'z shaxsining shakllanishi davrida bunday ta'sirni xis qilish natijasida, birinchidan, o'ziga tabiat ato etgan ayollik asoslarini yo'qotadi, ikkinchidan, ularda erkaklarga xos bo'lgan jihatlar – erkakshodalik, yetakchilik qilishga intilish, baxsli vaziyatlarni xal qilishda kuchga tayanish, jizzakilik, shafqatsizlik va hokazo xususiyatlar shakllanadi.

Yuqorida zikr etilgan omillar ba'zan shaxsning anomal rivojlanishiga, insoniy aloqalarning asl qadriyatlarini noto'g'ri tushunishiga, g'ayriijtimoiy sifatning rivojlanishiga olib keladi. Agar mazkur salbiy omillarning ta'siri katta bo'lib, voyaga yetmagan qizlar jinoyat sodir etsalar ular ta'lim jarayoni majburiy-tarbiyaviy xususiyat kasb etadigan koloniyalar yoki maxsus o'quv muassasalarida ta'limni davom

ettiradilar. Ayol jinsiga mansub voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini o'rganuvchilar ozodlikdan mahrum etish joylari va tergov hibsonalarida bunday voyaga yetmagan qizlarda ta'lim jarayonida tajovuzkorlik ayniqsa kuchayishini qayd etadilar.

Ayollar jinoyatchiligini o'rganish natijalari shaharlar va qishloq joylarida ayollarning jinoyatchilik darajasi o'zaro farqlanishini namoyon etadi. Bu, jumladan, ijtimoiy muhitdagi omillarning ta'siri bilan ham izohlanadi. Shaharda insonning xulq-atvori ustidan yaqin maishiy muhitning nazorati ancha zaiflashadi, bu esa, tabiiyki, g'ayriqonuniy qilmishlar sodir etilishini yengillashtiradi. Qishloq joylarida shaharga nisbatan mustahkam ijtimoiy aloqalarning saqlanib qolganligi o'z holicha ijtimoiy nazorat elementi bo'lib xizmat qiladi va umumiy ijtimoiy-psixologik o'zaro bog'liqlik bilan hisoblashishga majbur qiladi.

Qishloq sharoitlarida shaxs o'z xulq-atvorini o'zini qurshagan odamlarning qarashlariga muvofiqlashtirishini onglilikdan ham ko'ra ko'proq konformizm, ya'ni murosasozlikning ifodasi deb bilish kerak. O'zi ko'nikkan muhit bilan aloqani yo'qotgach, qishloq aholisining vakili zararli ta'sirlarga juda oson berilishining sababi shu bilan izohlanadi.

Oila-ro'zg'or muhitida qishloq ayollari shaxsga qarshi jinoyatlar va o'g'riliklar ham sodir etadi, ammo bunday jinoyatlar jamoatchilik tomonidan shahardagiga nisbatan ancha qattiq qoralanadi. Buning ustiga, qishloqda jinoyat sodir etgan va ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlangan ayollar ozodlikka chiqqanidan keyin ko'pincha uyiga qaytib kelmaydi, balki boshqa joylarda, asosan shaharlarda qoladi. Bu o'ziga xos qonuniyatda ham o'ziga xos mezonlariga ega bo'lgan qishloq mikromuhitining ma'lum xususiyati ko'zga tashlanadi, zotan, mazkur mezonlar, odatda, yuqorida zikr etilgan toifaga mansub ayollar o'zining avvalgi yashash joyiga qaytib kelishiga sof psixologik to'siq bo'lib xizmat qiladi, chunki yashash joyidagi mustahkam ijtimoiy – foydali aloqalar ozodlikdan mahrum qilish tariqasida o'talgan jazoning muddati bilan bevosita bog'liqdir. Bunday sharoitlarda orttiriladigan salbiy ko'nikmalar va xulq-atvor prinsiplari esa, ayollar tushunchasida, ozodlikdagi avvalgi turmush tarziga mos kelmaydi.

Shaharlarda va qishloq joylarida ayollar jinoyatchiligiga mikroijtimoiy muhit omillarining ta'siriga umumiy ta'rif berishda, shaxs ijtimoiy muhitining o'zgarishida migratsiya jarayonlarining ahamiyatini ham e'tiborga olish kerak.

Avvalambor, oila, qarindosh-urug'lar, qo'shnilar, oshna-og'aynilar, mehnat jamoasi va xokazolar bilan bog'liqlikda shakllangan ijtimoiy aloqalarning uzilishi oqibatlari aynan ayollarning jinoiy xulq-atvoriga ayniqsa salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Yashash joyining aniq emasligi, shaxsiy tirikchilik va oilani ta'minlash uchun mablag'lar yetishmasligi ko'pincha bunday shaxslarda hasadgo'ylikning kuchayishiga olib keladi, ularni o'zini va o'z yaqinlarini qanday qilib bo'lmasin himoya qilishga da'vat etadi, buning oqibatida ayollar ba'zan jinoyatga qo'l uradi.

Bir guruh shaxs bo'lib sodir etilgan jinoyatlar tuzilishida ayollar jinoyatchiligining salmog'i mazkur jinoyatchilikning holatini ta'riflovchi asosiy ko'rsatkichlardan biridir.

Jinoyat ishlari bo'yicha Toshkent shahar Yakkasaroy tuman sudida 2013-yil 20-oktyabrda M. G.ning jinoyat ishi guruh tarkibida bir nechta jinoyat sodir etilganiga misol bo'la oladi. Muqaddam giyohvandlik vositalarini sotganlik uchun sudlangan ushbu ayol bir guruh shaxslar bilan oldindan til biriktirib, qonunga xilof ravishda qalbaki hujjatlar tayyorlab, o'z qizi V.G.ni shahvoniy yoki boshqa maqsadlarda foydalanish uchun pul evaziga Dubay shahriga yuborgan.

Obyektiv sabab hisoblanmish shaxs ijtimoiylashishining barcha bosqichlari, oila muhitidan boshlab jinoyat sodir etilgan muhitgacha, ayolni qonuniy ravishda muqarrar salbiy natijaga – jinoyat sodir etishga olib keladi. Ammo, ba'zan faqat hayotiy faoliyatning ma'lum bosqichlaridagina ijtimoiy muhitning salbiy omillari ta'siri kuchayadi va jinoyatchi shaxsining shakllanishiga ko'maklashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. «Ta'lim to'grisida»gi qonun, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi». Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq HMK – 1997.
2. Abdullayev Akmal Nasriddinovich (2020). THE FEATURES OF APPEARING FAMILY IN MODERN SOCIETY. [European science review](#), (3-4), 69-72.
3. N. [Ismoilova](#), D.Abdullayeva. Ijtimoiy psixologiya. 2013. Qisqacha psixologik lug'at. - Rostov-na-Donu: FENIKS. L.A.Karpenko, A.V.Petrovskiy, M.G.Yaroshevskiy.1998.
4. G'oziyev E. G. Umumiy psixologiya. Toshkent 2002. 1-2 [kitob](#)
5. G'oziyev E. G. Muomila psixologiyasi.
6. Belinskaya E. P., Tixomandritskaya O.A. Shaxsning ijtimoiy psixologiyasi. M., 2001.
7. Kon I. S. Shaxs sotsiologiyasi. M., 1967.
8. Leontiev A.N. Faoliyat. Ong. Shaxsiyat. M., 1975.
9. Dulov A.V. Sud-tibbiyot dalillari nazariyasini shakllantirish asoslari // Minsk: nashriyot uyi. [BDU Markazi](#), 2005. (Monografiya) (hammualliflikda)
10. Dulov A.V. Dastlabki tergov jarayonida psixologik tahlil. - M., [Davlat nashriyoti](#), - 1973 y.
11. Dulov A.V. Dastlabki tergov jarayonida taktik operatsiyalar. Mn., 1979 yil.
12. Dulov A.V. Sud psixologiyasi. Minsk, 1975 yil.
13. Enikeev, M.I. Umumiy va huquqiy psixologiya asoslari / Muqaddima. V.E. Eminova. - M.: Advokat, 1996. - 631 b.
14. Zelinskiy A.F. Jinoiy psixologiya: [ilmiy va amaliy nashr](#), - Kiev: [Yurinkomter](#), - 1999. - 240 b.
15. Enikolopov S.N. Agressiyani o'rganishning ba'zi natijalari // Jinoyatchining shaxsiyati psixologik tadqiqot ob'ekti sifatida. M., 1979.-S. 100-110.